

בענין קריאת שמע ותפילה

א

היחס בין ברכות ק"ש לק"ש. אמירת הברכות ללא הקריאה

שנינו במשנה במסכת ברכות (ס ע"ב) :

מאימתי קורין את שמע בשחרית? - משיכיר בין תכלת ללבן. רבי אליעזר אומר: בין תכלת לכתית. וגומרה עד הנץ החמה. רבי יהושע אומר: עד שלש שעות, שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות. הקורא מכאן ואילך לא הפסיד, כאדם הקורא בתורה.

(ובגמרא י' ע"ב) :

אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מאי "לא הפסיד"? - שלא הפסיד ברכות.

מדברי הגמרא עולה, שאדם שיקרא קריאת-שמע אחרי שעבר זמנה - יברך את ברכותיה, למרות שלא יקיים את המצווה עצמה. והדבר תמוה, מפני שלא מצאנו מקרים דומים, שבהם אדם מברך על מצווה ואינו מקיימה¹. צריך לומר שמכיוון שאינו מברך: "וציוונו לקרוא ק"ש", הרי שאין הברכות קשורות לק"ש עצמה, ולכן יש לברך ברכות אלו גם בזמן שאינו מקיים המצווה. וכן כתב הרשב"א בתשובה (ח"א סימן מז), הובא בשאג"א סי"ג:

ומה שתמהה אם כן היאך אנו קורין אותה בברכותיה? אל תתמה, דברכות של קרית-שמע אינן ברכות של קרית-שמע ממש כברכת התורה וכברכת המצות; שאם כן היה לנו לברך: "לקרוא את שמע", כמו שמברכין על קריאת התורה ועל קריאת המגילה. אלא ברכותיהן שנתקנו בפני עצמן, אלא שתקנו לאומדן לפני קרית-שמע ולאחריו, וכן הסכימו הגאונים ז"ל.

הגמרא דיברה על מקרה שאדם קורא ק"ש ומברך לאחר זמנה. יש לעיין, אם כן, האם יכול לברך את ברכות ק"ש לאחר הזמן בלא שיקרא את ק"ש גופא. לכאורה מפשט לשון הגמרא משמע שלא יתכן מצב זה, מפני שהגמרא נוקטת בלשון: "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד - ברכות"; ואם ניתן לקרוא את ברכות

1. אמנם מצינו דבר דומה במצוות אכילת מרור בפסח, שיתכן שאדם יברך "על אכילת מרור" למרות שלא יאכלו אחרי הברכה, ובכל זאת הוא יקיים מצוות אכילת מרור: כך מובא בתוספות (פסחים קטו ע"א, ד"ה "מתקיף") לגבי מי שאין לו ירק אחר מלבד מרור לכרפס, שאוכל מרור בטיבול ראשון ככרפס, ומברך אז "על אכילת מרור", אף-על-פי שאת המרור יאכל למצוותו רק בטיבול שני. אכן שם יש להבין שברכת "על אכילת מרור", שמברך בזמן אכילת הכרפס, מתייחסת לאכילת המרור שיאכל אחר-כך; ואין זה הפסק בין ברכת המצווה ועשייתה, מכיוון שאוכל מיד מרור (ככרפס).

ק"ש גם ללא הקריאה עצמה - אין חידוש בכך ש"לא הפסיד ברכות", שהרי יכול לקרות הברכות מבלי ק"ש כלל!

ב

חילוק הזמנים בין הברכות וק"ש. שיטת רש"י, הסבר השאג"א, וקושיות עליו

על היחס שבין ברכות ק"ש לקריאה עצמה יש לשאול: מה ראו חכמים לחלק בין זמן ק"ש לזמן ברכותיה? ואף אם ברכות ק"ש אינן ברכת המצוות אלא ברכות בפני עצמן, כדברי הרשב"א, הרי שמכל-מקום תקנו לאומרן לפני ק"ש ולאחריה, ואם כן מדוע נתנו להן חכמים זמן אחר מזמן הקריאה עצמה?

עוד יש לעיין בשיטת רש"י (ברכות ב ע"א, ד"ה "עד סוף"), שכתב:

...אם כן, למה קורין אותה בבית הכנסת? - כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה, והכי תניא כברייאא בברכות ירושלמי. ולפיכך חובה עלינו לקרותה משתחשך, ובקריאת פרשה ראשונה שאדם קורא על מיטתו - יצא.

תוספות במקום (ד"ה "חאימתי") הקשו עליו מספר קושיות, וביניהן:

תימא לפירושו, והלא אין העולם רגילין לקרות סמוך לשכיבה אלא פרשה ראשונה, ואם כן שלוש פרשיות היה לו לקרות! ... ועוד קשה, דאם כן פסקינן כרבי יהושע בן-לוי, דאמר "תפילות באמצע תקנום" - פי': באמצע, בין שני קריאת-שמע: בין קריאת-שמע של שחרית ובין קריאת שמע של ערבית - ואנן קיי"ל כר' יוחנן, דאמר לקמן (דף ט ע"ב): "איזהו בן העולם הבא? זה הסומך גאולה של ערבית לתפילה!"

ה"שאגת אריה" בסימן ד' מיישב את קושיות התוספות על רש"י, ובסוף דבריו כותב:

ולא נשאר מכל מה שהקשו עליו אלא זה, דאם כן ג' פרשיות היה להם לקרות.

השאג"א מתרץ שרש"י התלבט האם ההלכה היא כר' יהודה, שסובר שזמן ק"ש של ערבית היא לפני צאת-הכוכבים, מפלג המנחה (וכן פסק ר"ת (בתוספות שם)); ומכיוון שיש כאן ספק - הרי שיש לחלק בין ספיקא דאורייתא, שלחומרא, לבין ספיקא דרבנן, שלקולא. מכאן שפרשה ראשונה, שהיא מן התורה, יש להחמיר ולחזור ולקרוא אותה אחרי צאת-הכוכבים; אך שתי הפרשות האחרות, שהן מדרבנן בלבד, לא צריך לחזור ולקרוא אותן אחרי צאת-הכוכבים. אך יש לעיין בהסברו של השאג"א:

א. גם לדעת ר' יהודה, שמקדים את זמן תפילת ערבית לפלג המנחה, הרי שדין זה נכון רק לגבי התפילה בלבד, מפני שזמן זה הוא זמן הקרבת קרבן התמיד והקטורת; אך לשאר דיני התורה, הלילה מתחיל רק מצאת-הכוכבים. כך כותב תוספות (ברכות כז ע"א, ד"ה "דרב") לגבי זמן צאת-השבת, לדעת ר' יהודה, שאיננו מפלג המנחה, ו"אסור לעשות מלאכה במ"ש מיד לאחר פלג המנחה". ואם כן, לעניין קריאת-שמע, אי-אפשר לומר שזמנה מתחיל מפלג המנחה, שהרי זמנה לכו"ע בלילה דווקא.

ב. השאג"א עצמו מקשה על תירוצו זה, מכך שכל מצווה שיש בה צד דאורייתא, שמחמירים בו, יש להחמיר גם בשאר חלקי המצווה, על אף שהם מדרבנן בלבד. על כן מוסיף השאג"א, שבענין זה אנו מסתמכים גם על שאר דעות התנאים, המובאות בדף ב ע"ב, שמקדימים את זמן ק"ש עוד לפני צאת-הכוכבים, ולכן מותר לקרוא ק"ש עוד לפני צאת-הכוכבים. מכאן נדחק השאג"א לומר, שלפי רש"י יש להקדים את זמן תפילת ערבית רק מעט לפני צאת-הכוכבים, כדי שאפשר יהיה לסמוך על הדעות המקדימות.

ג. אך עדיין קשה על הסברו של השאג"א, משום שגם לאותם מ"ד שמקדימים את זמן ק"ש לפני צאת-הכוכבים, כגון: "משעה שעני נכנס לאכול פיתו במלח" (ר' חנינא) או "משעה שקדש היום בערבי שבתות" (ר' אליעזר), הרי שזמן זה שייך רק לגבי ק"ש, מפני שזמן זה מוגדר כזמן שכיבה; אך לענין תפילה - אין מקום לזמנים אלו. ואם כן, על כרחנו יש לומר, שאותם שמקדימים להתפלל תפילת ערבית לפני צאת-הכוכבים, אליבא דרש"י, פוסקים כר' יהודה, שמקדים את זמן התפילה לפלג המנחה. ומכאן שיש לשאול: מדוע אחרו להתפלל ערבית עד סמוך לצאת-הכוכבים? היה עליהם לנהוג אחרת: להתפלל עוד לפני-כן, מפלג המנחה ואילך, וכשיגיע זמן שכיבה - למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה - לקרוא את כל שלוש הפרשות של ק"ש!

ג

שהה כדי לגמור את כולה - קושיות על הירושלמי

הרמ"א (סי' ס"ה ס"א) פוסק:

ויש אומרים דאם היה אנוס והפסיק [באמצע קריאת שמע] כדי לגמור את כולה - חוזר לראש.

על כך מביא הביאור-הלכה (ד"ה "חוזר") ירושלמי מפ"ב דברכות (ה"א):

רבי בון בר חייא בעי: כגון קריאת שמע וברכותיה, או ק"ש ולא ברכותיה, או ברכותיה ולא היא?

ומפרש הפני-משה, וזה לשונו:

הא דאמרינן: "אם הפסיק ושהה כדי לגמור כולה לא יצא וצריך שיהא חוזר לראש" - מאי כולה דקאמר: כגון ק"ש עם ברכותיה, או היא בלא ברכותיה, או אפילו כדי לגמור ברכותיה ולא היא?

מכאן מסיק הביאור-הלכה:

והא בהא תליא, דאם נאמר דצריך לשהות עד כדי ק"ש וברכותיה דווקא, כי מישך שייכי אהדדי - הוא הדין כשחוזר לראש, יחזור ג"כ עם ברכותיה; ואם נאמר ד"כדי לגמור כולה" היינו ק"ש עצמה - הוא הדין כשחוזר, אינו צריך לחזור רק הק"ש.

לכאורה יש לתמוה על הצד בספקו של הירושלמי, ש"כדי לגמור כולה" היינו דווקא בשהה גם כדי הברכות: מפני מה יועילו הברכות לפטור את הקורא מלחזור על קריאתו, כל שלא שהה כדי לגמור את הקריאה עם הברכות? כל שכן

כך מתורצת גם קושיית תוספות השניה, שהקשו על רש"י, שלשיטתו פוסקים כר' יהושע בן-לוי, שסובר שתפילות באמצע תקנו, והרי קיימא לן שהלכה כר' יוחנן, שצריך לסמוך גאולה לתפילה: סמיכת גאולה לתפילה נאמרה על ק"ש וברכותיה שחיובה מדרבנן, כחלק מסדר התפילה, ולא על מצוות ק"ש מדאורייתא, שעומדת בפני עצמה. לכן אם יתפלל כתיקון חכמים, ויסמוך גאולה לתפילה, יוכל אחר-כך, בשעת צאת-הכוכבים, לחזור ולקרוא פרשה ראשונה, כדי לצאת ידי-חובת ק"ש מן התורה, אף שלא סומך כעת גאולה לתפילה.

את הקושיה שהקשינו לעיל באות ג: מה טעם אמרו ששהה כדי לגמור כולה היינו עם הברכות, יש לתרץ שמדובר על מצוות ק"ש מדרבנן, שהיא חלק מסדר התפילה. ק"ש זו מצטרפת לברכות שלפניה ושלאחריה, ולכן משערים בזמן ק"ש והברכות בחד².

ובזה מובנים גם דברי הביאור-הלכה, שהבאנו בראש אות זה, שהקורא ק"ש בלא ברכות וחוזר לקרוא ברכות - צריך לקרות גם ק"ש. טעם הדבר הוא שכל שלא קרא ק"ש בברכה - עדיין לא קיים מצוות חכמים לקרוא ק"ש בברכות, כחלק מהתפילה, ולכן חוזר וקורא ק"ש. כל זה נראה בדעת רש"י.

ה

שיטת ר"ת. קושיות על שיטתו

אכן ר"ת חולק על רש"י, ומסביר שק"ש שרגילין לקרוא בבית-הכנסת, קודם צאת-הכוכבים, היא הקריאה העיקרית, ויוצאים בה ידי-חובת ק"ש מהתורה:

לכן פירש, דאדרבה - ק"ש של בית-הכנסת עיקר. ואם תאמר: היאך אנו קורין כל-כך מבעוד יום? ויש לומר, דקיימא לן כרבי יהודה... דזמן תפילת מנחה עד פלג המנחה... ואנו שמתפללין ערבית מבעוד יום, סבירה לן כהני תנאי דגמרא, דאמרי "משעה שקדש היום", וגם "משעה שבני אדם נכנסים להסב", דהיינו סעודת ע"ש, והיא היתה מבעוד יום, ומאותה שעה הווי זמן תפילה.

את הירושלמי הוא מפרש, שכוונתו הוא "שהיו רגילין לקרות ק"ש קודם תפילתם, כמו שאנו רגילין לומר אשרי תחילה". ואין כוונת הירושלמי למצוות ק"ש וברכותיה.

לכאורה אינו מובן מדוע יש לקרוא שמע כדרך שקוראין אשרי, שהרי לפי ר"ת זמן ק"ש הוא כזמן התפילה, ואם בביהכניס קוראין מפלג המנחה כר' יהודה, הרי שמקיימים גם מצוות ק"ש בזמנה, ואם כן למה נצרך הטעם של "לעמוד מתוך דברי תורה לתפילה"? ואם תאמר שהירושלמי הולך לדעת

2. מכאן שהירושלמי, שהעלה את הספק, עוסק בק"ש שמדרבנן, ולא זו שמדאורייתא. יתכן, לפי זה, שאם הפסיק באמצע פרשה ראשונה, שחיובה מן התורה - יצטרך לחזור לראש, ככל הפסק במצוות. מכל מקום, אין בירושלמי התייחסות לדין זה.

חכמים, החולקים על ר' יהודה - הרי שגם את התפילה גופה לא ניתן להקדים לפני צאת-הכוכבים.

צריך לומר - כפי שמפרש במעדני יו"ט (ריש ברכות אות י') - שהירושלמי אזיל בדעת ר' יהושע בן-לוי, שאומר: "תפילות באמצע תקנו", כלומר: שמתפללים ערבית ואחר-כך קוראים שמע וברכותיה, ולא סומכים גאולה לתפילת ערבית; אך מכל-מקום יש לקרוא ק"ש קודם התפילה, כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה.

אמנם יש לעיין בהסבר זה: שהרי כבר קרא ק"ש לפני התפילה - אמנם בכדי לעמוד בתפילה מתוך דברי-תורה בלבד - אך מכל-מקום כבר יצא ידי-חובת המצווה, ואם כן, מה עניין יש בחזרה על ק"ש אחר התפילה? מסתבר שכל שכבר יצא ידי-חובת המצווה, אין עניין לקיים הידור-מצווה באמירת ק"ש פעם נוספת; והרי זה כנוטל לולב אחר עמוד-השחר ולפני הנץ-החמה, שיצא כבר ידי-חובת מצוות ארבעת-המינים, ואין טעם ליטול פעם נוספת לאחר הנץ-החמה, בשביל לצאת ידי דין-דרבנן, ליטול לולב אחר הנץ. כך גם בקורא ק"ש ולא השמיע לאזניו, למ"ד שיצא ידי-חובה, שלכאורה אין מקום לקרוא פעם שניה ולהשמיע לאזניו, אחרי שכבר יצא ידי-חובה בדיעבד, והווי "מעוות לא יוכל לתקון".

ו

יישוב שיטת ר"ת. כוונה בק"ש. ק"ש כלימוד-תורה

נראה לתרץ קושיה זו בשתי דרכים:

א. יש לומר, שגם לר"ת יש שתי מצוות שונות: האחת מן התורה - לקרוא שמע, ואחת מדרבנן - שהיא קריאת-שמע עם ברכותיה, כחלק מסדר התפילה. לכן, אף שכבר קיים את המצווה מן התורה במה שקרא שמע לפני התפילה, מכל-מקום עדיין צריך לצאת ידי-חובת המצווה מדרבנן, לקרוא ק"ש אחר התפילה עם ברכותיה, כדי לקיים את סדר התפילה, של תפילה ואחר-כך ק"ש (אליבא דר' יהושע בן-לוי).

ב. יש לומר, שבקריאה שקורא קודם התפילה אינו יוצא ידי-חובה, משום שאינו מתכוון לקיים מצות ק"ש, אלא כוונתו רק לשם מצוות תלמוד-תורה, כדי לעמוד מתוך תורה לתפילה.

אכן, תירוץ זה אפשרי רק למ"ד מצוות צריכות כוונה, ולכן אם לא התכוון בקריאתו - לא יצא ידי-חובה; אבל למ"ד מצוות אינן צריכות כוונה, נמצא שכבר יצא ידי-חובת המצווה בק"ש שלפני התפילה. ובשלמא לדעת רשב"ם, שאם מכוון בפירוש שלא לצאת ידי-חובה - אינו יוצא, גם למ"ד זה - אפשר להבין זאת, מפני שהקורא לפני התפילה מכוון בפירוש שלא לצאת; אבל לדעת הר"ן, שחולק על הרשב"ם, וסובר שלמ"ד מצוות אינן צריכות כוונה יוצא גם במכוון בפירוש שלא לצאת, קשה.

יש לתרץ, לשיטתו, שהקורא ק"ש ומכוון לשם תורה - לכו"ע לא יצא ידי-חובת ק"ש, משום שהוא לא רק שמכוון שלא לצאת ידי ק"ש, אלא גם מכוון

לשם מצווה אחרת, מצוות לימוד תורה, וכמו שכתב הר"ן עצמו (ריה, יא ע"ב בדפי הרי"ף), שהמכוון לשם מצווה אחרת גרע.

אמנם אם נאמר כך, יהיה קשה ממה ששנינו (ברכות יג ע"א): **"היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא - אם כוון ליבו - יצא"**, ובגמרא (שם) הוכיחו מכאן שמצוות צריכות כוונה. והשתא, לפי דברינו, אין ראייה ממשנה זו, מפני ששאני קורא בתורה, שמכוון לשם מצווה אחרת, ולכן אם לא כיוון ליבו לא יצא. על כרחנו יש לומר, שמצוות לימוד-תורה וק"ש אינן שתי מצוות שונות, וגם מצוות ק"ש הינה פן מסויים של לימוד-תורה, ומכאן הוכחת הגמרא, שאם לא כיוון ליבו לצאת ידי-חובת ק"ש, אף-על-פי שלא התעסק במצווה אחרת - לא יצא, שמע מינה שמצוות צריכות כוונה. אמנם צריך לומר, שמכל-מקום, למ"ד מצוות צריכות כוונה, צריך לכוון בקריאתו לשם מצוות ק"ש, ולא די לכוון לשם מצות תלמוד-תורה.

נראה שדבר זה תלוי במה שנסתפק השו"ע בסימן מ"ז (סע' ח) לגבי מי שיוצא ידי-חובת ברכות התורה בברכת "אהבה רבה":

ויש להסתפק אי סגי בקורא ק"ש סמוך לה (-לברכת "אהבה רבה").

ובמ"ב שם (ס"ק יז) מסביר את הספק:

דיש לומר, דק"ש הווי רק כדברי תפילה, כיוון שאינו אומר זה לשם לימוד.

ועיין שם במ"ב, שכתב שאם קרא ק"ש לאחר הזמן - בוודאי יצא ידי-חובת לימוד-תורה, מפני שקריאתו נחשבת רק כקורא בתורה. אמנם לפי מה שכתבנו לעיל, אין הדבר ברור כל-כך, שהרי ק"ש זו נחשבת כחלק מתקנת חכמים לקרוא את שמע ביחד עם ברכותיה, כחלק מהתפילה, ואם כן לא ברור שקריאה זו נחשבת כלימוד תורה בלבד.

ז

עניית אמון בין "אהבת עולם" לק"ש

שמעתי מרב אחד, שקרא תיגר על אלו שגם כשקוראים ק"ש לאחר זמנה נוהגים לסיים ברכת "אהבת עולם" ביחד עם הש"ץ, כדי שלא יצטרכו להפסיק בעניית אמון בין ברכת "אהבת עולם" לק"ש. טעמו היה, שמעשה זה נכון רק כשקוראים ק"ש בזמנה, אבל אלה שמאחרים את הזמן לא צריכים לנהוג כן, ואפילו יש להם להדר ולסיים ברכת "אהבת עולם" לפני הש"ץ, כדי שיוכלו לענות אמון.

לפי מה שכתבנו, שלקריאת-שמע שלאחר הזמן יש דין של ק"ש מדרבנן, כחלק מהתפילה, עדיין יש לומר שצריך לסיים עם הש"ץ בשווה, גם בקורא מכאן ואילך.

ח

זמן ק"ש לשיטת ר"ת

יש לעיין במה שכתב ר"ת, שלר' יהודה זמן ק"ש של ערבית הוא מפלג המנחה. לכאורה יש לשאול: מהיכי תיתי לומר כן? מה דמיון יש בין ק"ש לתפילה, והרי זמני התפילה תלויים בזמני הקרבת הקורבנות, ואילו זמן ק"ש תלוי בזמן שכיבה, ואין לו שייכות לקורבנות?

נראה שר"ת הוכיח שגם זמן ק"ש הוא מפלג המנחה, מפני שאם זמן ק"ש הוא רק מצאת-הכוכבים - מה ראו חכמים לקבוע זמן מעריב מפלג המנחה? והרי אם יתפלל כבר בשעה זו, לא יוכל לסמוך גאולה לתפילה, משום שלא יוכל לצאת ידי-חובת ק"ש לפני צאת-הכוכבים. על כרחנו, שגם זמן ק"ש הוא מפלג המנחה.

ואין להקשות על ר"ת, שהרי חזינן בק"ש של שחרית שזמן תפילה מאוחר יותר מזמן ק"ש, וגם מי שאחר את זמן ק"ש יוכל עדיין להתפלל, למרות שלא יוכל לסמוך גאולה לתפילה. ראייה זו לא נכונה, משום שיש לחלק בין זמן התפילה בשחרית שנמשך אחרי זמן ק"ש, לבין זמן התפילה בערבית, שמלכתחילה נתקן עוד לפני זמן ק"ש; אם אם זמן ק"ש לא היה מפלג המנחה, לא היו צריכים חז"ל לתקן מלכתחילה להתפלל משעה זו, בידיעה שמי שמתפלל לפני צאת-הכוכבים לא יוכל לסמוך גאולה לתפילה.